

Оксана ЖУРАВСЬКА

ЖАНРОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ХИМЕРНОГО РОМАНУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 82-1/-9

Журавська О. Жанрові аспекти дослідження химерного роману в українському літературознавстві; 8 стор.; бібліографічних джерел – 10, мова – українська.

Анотація. У статті окреслюються можливі підходи до вивчення жанрових особливостей химерного роману з урахуванням напрацювань в теорії жанру й роману, зокрема осмислення жанру як системи взаємопов'язаних понятійних сфер, запропоноване Н.Х. Копистянською.

Зазначається, що такий підхід дозволяє розв'язати ряд складних питань, пов'язаних з історичною трансформацією романного жанру в ХХ столітті, специфікою реалізації структуроутворюючих характеристик жанру роману в межах української химерної прози, індивідуально-стильовим різноманіттям творчості письменників, що презентують химерний роман.

Ключові слова: жанр, химерний роман, химерна проза, меніппея.

Постановка проблеми. Питання про химерний роман як жанр, так само як проблема узгодженості пов'язаної з цим художнім явищем термінології, залишається відкритим, що зумовлено, з одного боку, різноманітністю, а іноді й суперечливістю підходів до визначення понять «жанру», «роману», а з іншого боку, полістилістичною природою химерності.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що теоретичний дискурс означеної проблеми на сьогодні залишається калейдоскопічним, оскільки в центрі уваги науковців були або окремі твори й автори, або окремі аспекти жанрової природи химерного роману, що, відповідно, не сприяло створенню цілісного бачення цього специфічного жанру літератури.

Метою статті є окреслення можливих підходів до вивчення химерного роману з урахуванням напрацювань в галузі теорії жанру, зокрема осмислення жанру як системи взаємопов'язаних понятійних сфер (Н.Копистянська).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження жанрової природи химерного роману стали розвідки М.М.Бахтіна, Ц. Тодорова, О.А. Галича, Н.Х. Копистянської, Н.І. Бернадської та ряду інших науковців, присвячені питанням жанру як такого й роману як літературного жанру. Крім того, було взято до уваги дослідження вітчизняних літературознавців з питань еволюції химерного роману в контексті українського й світового літературного процесу, зокрема Г.Й. Горнятко-Шумилович, М.М. Ільницького, Н.В. Козачук, Т. Кохановської, А.Є. Кравченка, М.Й. Назаренка, В.Т. Чайковської, О.В. Федотенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Спроби ретроспективного аналізу формування уявлень про химерний роман (В.Т. Чайковська, О.В. Федотенко, Н.В. Козачук та ін.) доводять, що сам термін почав уживатися в сучасному українському літературознавстві на етапі звільнення від радянських канонів.

Проте оперування усталеним терміном не усунуло проблеми жанрової кваліфікації та належності до химерних українських романів 2-ї половини ХХ ст., починаючи із «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» (1958) О. Ільченка: «Формально це може бути (псевдо)історичний роман (Пагутяк, Шкляр), міська проза, сільська, іронічна... а між іншим спорідненість цих текстів очевидна для кожного читача» [6].

У довідкових джерелах також відсутня чіткість та цілісність у тлумаченні поняття «химерний роман», хоча й не заперечується його актуальність, наприклад, у «Літературознавчому словнику-довіднику» (2006) окрема стаття про химерний роман відсутня, проте посилання на нього є в статтях про роман жахів («химерний роман є відновленням роману жахів в ХХ ст. на українському ґрунті») [8, с. 596], магічний реалізм («в українському химерному романі... простежується чимало рис магічного реалізму») [8, с. 428].

У цьому ж словнику-довіднику химерні романи віднесені до фантастичних, уявний світ яких «не відповідає наявному реальному світу або прийнятому, усталеному поняттю можливого», а художній образ якого «виводиться за межі мімесісу» [8, с. 589]. Зокрема, роман В. Дрозда «Самотній вовк» названо фантастичним химерним, а трилогію Є. Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» – «умовно»-фантастичною, химерно-гротескною прозою.

Аналізуючи розвиток жанру роману в українській літературі, Н.І. Бернадська означає химерний роман як популярну форму «осмислення сучасності з позицій вічності, філософської постановки питань людського буття, “народознавчих” проблем», підкреслюючи, що він мав кілька різновидів (іронічно-“коментувальний”, історико-“легендний”, гротесково-фантастич-

ний, притчевий, алегорично-поетичний, казковий, міфологічно-поетичний) [2, с.12].

О.Галич також визначає химерний роман як жанровий різновид роману за формою розповіді і відносить до цієї категорії роман у новелах, роман-хроніку, роман в оповіданнях і роман у нарисах [3, с. 267].

Крім того, в деяких дослідженнях пропонується розглядати твори, об'єднані парадигмою химерності (тобто спільними ознаками, серед яких називають міфологічність, співіснування побутового й дивовижного, поетичність стилю, що розвивалася у тому числі й під впливом тогочасного кінематографу), як різножанрові [6].

Згідно з таким підходом «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О.Ільченка визначається як меніппея (термін М. Бахтіна), тобто жанровий різновид роману, що характеризується поєднанням вимислу, фантастики з постановкою важливих філософських проблем, багатоплановістю розповіді, багатостильністю і багатсюжетністю, зміщеним часопростором, наявністю меніпейних персонажів, а також особливим «сатиризуєчим», «карнавалізуючим» підходом до світу й людини в ньому, що постає із усвідомлення людиною «незавершеності недосконалості» світу [8, с. 439;].

Оскільки в статті неможливо проаналізувати всі напрямки теорії химерного роману, зазначимо, що суперечливі моменти стосуються таких питань, як:

- історична трансформація романного жанру в ХХ ст. і включення химерного роману в цей контекст (наприклад, порівняльне вивчення химерного роману в контексті магічного реалізму);

- специфіка реалізації структуроутворюючих характеристик жанру роману в межах української химерної прози;

- індивідуально-стильове різноманіття творчості письменників, що презентують химерний роман.

Очевидно, що ці розбіжності потребують концепції, яка б дозволила, урахувати жанрову специфіку химерного роману і базувалася на чітких уявленнях, з одного боку, про роман як літературний жанр, а з іншого, жанр як літературознавчу категорію.

В.Т. Чайковська, аналізуючи формування уявлень про химерну прозу й химерний роман в українському літературознавстві, підкреслює необхідність оперування саме такою термінологією, оскільки підґрунтя цього художнього явища є не запозиченим, а цілком національним – «синтез національних фольклорних набутоків і літературної традиції» [10, с. 81].

Саме ця ознака яскраво проявилася в першому химерному романі – «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» О.Ільченка, адже його новаторство, за влучним

визначенням Т. Кохановської та М. Назаренка, полягало у традиційності: фольклорна основа (легенди про козака Мамаю, народні апокрифи), «орнаментальна візерунчастість давньокнижної та народної словесності», осмислення глибинних основ культурно-історичного буття України [6].

Звернемо увагу й на той факт, що М. Ільницький пояснював використання О.Ільченком означення «химерний» не потребою «науково-критичної дефініції», а необхідністю уточнити задум, «...характер образності, побудованої на народних легендах, уявленнях, анекдотах тощо, їх переплетення із дійсними історичними фактами...» [4, с. 47]. Проте ця авторська дефініція, по суті, дозволила в образній формі визначити основні характеристики химерності й увести в науковий обіг термін, що вдало їх узагальнював.

Адже «химерний» вживається в українській мові з кількома значеннями, зокрема у значенні «породжений грою фантастикою, важкий для розуміння і пояснення». З цього погляду дефініція «химерний» дозволяє визначити фантастичну основу поезики українського роману цього періоду, особливе співіснування реального й ірреального в художній тканині.

За визначенням А.С. Кравченка, визначальною рисою художньої структури химерного роману, що стосується і змісту, і форми, а також «способом естетичного узагальнення життєвих явищ» [7, с. 91] є умовність (нежиттєподібність) концептуального характеру, яку «слід трактувати, виходячи з поезики роману, а не фольклору чи будь-якого іншого явища» [7, с. 90].

Через «нежиттєподібність» письменник не тільки розповідає про сучасне життя, але й проводить паралелі з історією окремого народу, людства, створює «загальнолюдське звучання»: «химерна атмосфера твору покликана надати зображуваному глибшого смислу, «загальнолюдського звучання» [7, с. 75].

З іншого боку, правомірність дефініції «химерний роман» здається цілком прийнятною з огляду на положення теорії жанру, що належить Н.Х.Копистянській.

Дослідниця, прагнучи подолати наявне у визначеннях «жанру» протиставлення таких складових як «стале – змінне», «постійне – тимчасове», пропонує розглядати його не як монологічне поняття, а як таке, що утворене взаємозв'язком чотирьох взаємозумовлених понятійних сфер:

- жанр як поняття загальнотеоретичне;
- жанр як історичне поняття, обмежене в часі;
- жанр з урахуванням національної специфіки розвитку літератури;
- жанр неповторно індивідуальний прояв особистості письменника [5, с.32-33].

Такий підхід дозволяє «показати взаємозв'язок всіх понять, перехід одного в інше» [5, с. 33], а в контексті нашого дослідження усунути суперечності у визначенні художніх явищ, що за ознаками можуть бути названі химерним романом.

Отже, з позицій загальнотеоретичних роман як жанр має сталі ознаки, що дозволяють об'єднати «витвори різних епох, різних народів під загальним поняттям і назвою» [5, с. 33].

Друга й третя понятійна сфера «жанру» передбачає урахування його історичного розвитку («у динаміці, у комплексі ідейно-естетичних причин його виникнення, розвитку, видозміни, занепаду, відродження у зв'язку з історико-суспільною ситуацією епохи, у двосторонньому зв'язку з розвитком літературного напрямку, течії, із внутрішньолітературним процесом послідовності і заперечення раніше досягнутого, з розвитком критики і теорії») та специфіку його реалізації в національній літературі [5, с. 33].

Із цими понятійними сферами співзвучне уявлення про поліфонічність роману (М.М. Бахтін). Жанр як «історично продуктивний тип висловлювання, що реалізує певну комунікативну стратегію текстопородження» [9, с. 125], з огляду на це роман дозволяє реалізувати «соціальну багатомовність, іноді багатомовність, іноді індивідуальне багатоголосся» [1, с.76].

Роман як жанр, на думку М.М. Бахтіна, має такі специфічні ознаки:

– стилістична тримірність, що зумовлена багатомовністю свідомості, що в ній реалізується;

– докорінна зміна часових координат літературного образу;

– нова зона побудови літературного образу; – максимальний контакт із теперішнім (сучасністю) в його незавершеності [1, с. 454–455].

З огляду на це химерний роман можна розглядати як різновид романного жанру й унікальне художнє явище, що сформувалося й розвивалося на українському ґрунті в межах соціреалістичної парадигми у 2-й пол. ХХ ст. і є відображенням тогочасної історико-суспільної ситуації, обумовленим досягненнями як національної, так і світової культури, теорії, критики.

Включення до поняття «жанр» четвертої сфери дозволяє аналізувати кожен химерний роман, враховуючи індивідуальність письменника, який, з одного боку, наслідує традиції, усталені норми та правила, жанрові явлення, з іншого, – полемізує, порушує, висміює [5, с. 33], що обумовлює в результаті трансформацію самого поняття «жанр». У контексті цієї понятійної сфери можна визначати окремі різновиди химерного роману, простежуючи його еволюцію протягом 60-80 років ХХ ст.

Отже, аналіз жанрових особливостей химерного роману з урахуванням положень концепції теорії жанру як системи взаємопов'язаних понятійних сфер (Н.Копистянська) дозволяє розв'язати певні проблемні питання жанрової кваліфікації та належності дохимерних українських романів 2-ї половини ХХ ст., проте дослідження в цьому напрямку мають бути продовжені, оскільки актуальні не тільки для української парадигми літературознавства, а й теорії роману в цілому.

Література

1. Бахтин М. М. Эпос и роман (О методологии исследования романа) // Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 454–455.
2. Бернадська Н. І. Теорія роману як жанру в українському літературознавстві; автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра філол. наук: 10.01.06 / Ніна Іванівна Бернадська. – К., 2005. – 36 с.
3. Галич О. та ін. Теорія літератури: Підручник / За науков. ред. Олександра Галич. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 488с.
4. Ильницкий М. Схожесть несхожого / Ильницкий М. // Вопросы литературы. – 1980. – №11. – С. 36–68.
5. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: Монографія. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с. – с.32.
6. Кохановская Т., Назаренко М. Украинский вектор [Електронне джерело] / Новый Мир. – №6. – 2011. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2011/6/ko16.html
7. Кравченко А. Є. Художня умовність в українській радянській прозі / А. Є. Кравченко ; відп. ред.: І. О. Дзевєрін ; АН Української РСР, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К. : Наукова думка, 1988. – 128 с.
8. Літературознавчий словник-довідник/за ред. Р. Громяка, Ю.Коваліва, В.Теремка. – К.: Академія, 2006. – 752 с.
9. Тюпа В.И. Художественный дискурс /В.И. Тюпа. – Тверь: Тверской государственный университет, 2002. – 80 с.
10. Чайковська В.Т. Українська химерна проза: історія народження терміна / В.Т. Чайковська // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – Вип. 26. – 2006. – с. 79–82.

Оксана Журавская

**ЖАНРОВЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ХИМЕРНОГО РОМАНА В УКРАИНСКОМ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ**

Аннотация. В статье намечены возможные подходы к изучению жанровых особенностей украинского химерного романа 2-й половины XX века с учетом наработок в области теории жанра и романа, в частности осмысление жанра как системы взаимосвязанных понятийных сфер, предложенное Н.Х. Копыстянской.

Отмечается, что такой подход позволяет решить ряд сложных вопросов, связанных с исторической трансформацией романного жанра в XX веке, спецификой реализации структурообразующих характеристик жанра романа в пределах украинской химерной прозы, индивидуально-стилевым многообразием творчества писателей, представляющих химерный роман.

Ключевые слова: жанр, химерный роман, химерная проза, мениппея.

Oksana Zhuravska

**GENRE ASPECTS OF THE STUDY OF THE CHIMERIC NOVEL
IN UKRAINIAN LITERARY CRITICISM**

Summary. The article outlines possible approaches to the study of genre peculiarities of chimeric novel taking into account development of the theory and genre of the novel, in particular understanding of the genre as a system of interrelated conceptual areas proposed by N. Kopystianska.

It is noted that such approach can solve a number of complex issues related to the historical transformation of the novel genre in the twentieth century, the specifics of the implementation of structure-forming characteristics of a genre of the novel within Ukrainian chimeric prose, individual and stylistic diversity of works of the writers, presenting a chimeric novel.

Keywords: genre, the chimeric novel, chimeric prose, menippea.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2016 р.

© *Журавська Оксана Валеріївна* – ст. викладач кафедри журналістики та нових медіа Київського університету ім. Б. Грінченка.